Н. В. Булгакова

ДЕРЖАВНА І НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ В. ВЕРНАДСЬКОГО У 1917 РОЦІ

Ключові слова: *Володимир Вернадський, державна, суспільна та наукова діяльність, Українська революція, Центральна Рада.*

Ключевые слова: *Владимир Вернадский, государственная, общественная и научная деятельность, Украинская революция, Центральная Рада.*

Key words: *Volodymyr Vernadskiy, state, public and scientific activity, Ukrainian revolution, Central Rada.*

Друге десятиріччя XX ст. ознаменувалося однією з найтрагічніших сторінок у житті всього світу — розв'язанням Першої світової війни. Саме вона змінила геополітичні орієнтири та підштовхнула деякі країни на шлях революційних змін. В осерді світової боротьби Російська імперія вийшла з війни, щоб назавжди покінчити з унітарною монархією, та ніколи до неї не повернутися. Звістка про Лютневу революцію в Росії сприймалася з піднесенням: «...коли звістка про падіння царизму розносилась в Росії і Україні, українські організації сприймали її як благовістя нового, дійсного розкріпачення — звільнення України», — писав відомий історик М. Грушевський [1, с. 562].

Російська революція змінила плин життя як самої Росії, так і України. На думку відомого історика В. Солдатенка, «Українська революція була прямим породженням, безпосереднім продовженням Лютневої революції, стала складовою частиною демократизації всіх сфер суспільного життя, розпочатого поваленням самодержавства [2, с. 12]». Російська революція назавжди змінила життя та долі багатьох людей.

Державна і наукова діяльність російського вченого, представника ліберальної інтелігенції, визначної постаті XX ст., академіка Петербурзької Академії наук з 1912 р. Володимира Івановича Вернадського здавалася вивченою та дослідженою досить ретельно. Однак його життя та громадсько-політична діяльність впродовж 1917–1921 рр. ще потребує вивчення та більш ґрунтовного переосмислення.

Низка науково-історичних розвідок українських вчених, присвячених постаті В. Вернадського, розкриває його духовні

© Булгакова Н. В., 2012

та громадські зв'язки з Україною. Не оминаючи деяких повторень, нам би хотілось виокремити погляд Володимира Івановича Вернадського саме на 1917 р., а також показати його громадську, організаційну і наукову діяльність саме в цей доленосний рік. Наукова актуальність зумовлена потребою комплексного та цілісного дослідження громадсько-політичної та наукової діяльності В. Вернадського, його участі в соціально-культурних процесах України.

Метою даного дослідження є об'єктивне висвітлення державної та наукової діяльності В. Вернадського у 1917 р., а також аналіз факторів, що вплинули на формування його громадянської позиції в даний період.

Історіографічний фундамент дослідження діяльності В. Вернадського складають монографії та статті, наукові розвідки. Про суспільно-політичні погляди В. Вернадського в радянській історіографії написано чимало, проте участь в громадсько-політичному житті в Україні висвітлена, на нашу думку, ще недостатньо. Серед останніх публікацій можна виділити фундаментальну працю російського історика Л. Леонової [3]. Дослідниця намагається об'єктивно висвітлити також і український період життя В. Вернадського. Перебуванню вченого в Україні присвячена ґрунтовна праця «В. И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине: Исследования и неопубликованные материалы» [4]. Ставлення В. Вернадського до українства було висвітлено в статтях В. Даниленка [5], І. Гирича [6], О. Апанович [7]. Наявна широка джерельна база для аналізу поглядів та діяльності В. Вернадського у 1917 р., яка складається із мемуарів вченого, його листування, а також спогадів історика М. Василенка сучасника В. Вернадського [8; 9; 10]. Вони дають змогу прослідкувати суспільно-політичне життя, соціальні умови, наукові пошуки вченого.

В. Вернадський як представник ліберальної інтелігенції, громадський і політичний діяч був людиною широких поглядів, активної життєвої позиції, а також аналітичного бачення науки та її впливу на життя людства. «Ломоносов XX сторіччя», «Великий українець» [11, с. 2], «Пророк планетарного масштабу» [8, с. 78] — так називали людину, що випередила час у своїх наукових концепціях на багато десятків років. При цьому, не обмежуючись науковим пізнанням, а розуміючи по-

літичну ситуацію в країні, він не зміг залишитись осторонь, відчуваючи в собі силу працювати задля розвитку країни.

Початок 1917 р. охарактеризувався докорінними змінами в житті Російської імперії. Лютневу революцію В. Вернадський зустрічав не надто радісно, коментуючи ці лютневі події наступним чином: «Чи варто було боротись для досягнення того низького результату, який показала світу Російська революція?» [12, с. 225]. Хоч в своїх щоденниках В. Вернадський ставить цю тезу під питання, для нього воно було риторичним. Так, розмірковуючи про життя країни в цей період, учений наголошував: «Темна Русь і Русь, що гине — у прагненні до свободи — Русь рабська» [12, с. 226]. При цьому саме В. Вернадський був одним із тих, хто 26 лютого 1917 р. підписав телеграму до царя Миколи II, в якій було запропоновано йому «зректися престолу, змістити уряд і передати владу Тимчасовому комітету Державної думи» [3, с. 195]. Це пояснюється тим, що В. Вернадський, разом зі своїми однопартійцями по кадетській партії, йшли шляхом конституційних змін, де влада буде належати Установчим зборам, і власне монархія, яка не відповідала реаліям часу, мала поступитися місцем демократичній правовій державі. В. Вернадський був переконаний, що: «Росія мала бути демократичною і парламентською республікою» [3, с. 196]. Таким чином, стає очевидним: В. Вернадський вірив у правові зміни, які, на його думку, були можливі.

Період березня–жовтня 1917 р. став для В. Вернадського часом плідної науково-організаційної діяльності. 21 березня 1917 р. була створена Комісія з реформ вищих навчальних закладів при Міністерстві народної освіти, членом якої був і В. Вернадський. На засіданнях вирішувалися питання університетів та вищої освіти загалом.

У березні 1917 р. вчений був призначений головою Комісії з вчених установ і наукових підприємств при Міністерстві народної освіти Росії. У червні В. Вернадський був обраний головою Сільськогосподарського вченого комітету при Міністерстві землеробства. Також В. Вернадський продовжував працювати в Комісії з вивчення природних виробничих сил Росії (КВПВ), що була створена за його ж ініціативою у 1915 р. Варто згадати, що в 1917 р. було опубліковано 10 звітів КВПВ [13, с. 115]. Вони були покладені в основу розгортання багатьох наукових

напрямків. Така науково-організаційна активність пояснюється тим, що В. Вернадський розглядав діяльність в ній як моральний обов'язок громадянина. Прикладом цього стало створення у 1918 р. в Києві Української Академії Наук.

В червні 1917 р., в зв'язку з хворобою, В. Вернадський ненадовго переїжджає до села Шишаки (Полтавщина, Україна). Полтава була завжди близькою для вченого, по-перше, родинними зв'язками дружини (родина Н. Вернадської (дівоче прізвище Старицька) проживала у Полтаві), а по-друге, наявністю власної нерухомості. Саме у Шишаках був побудований родинний маєток, в якому родина Вернадських надзвичайно полюбляла бувати. Саме тут була розпочата робота В. Вернадського над фундаментальною працею «Жива речовина». Українська природа надихала вченого, сам В. Вернадський згадував наступне: «...в Шишаках в «Кобилі» в лісі я працював з великим підйомом, з'ясував для себе основні поняття біохімії, разючу відмінність біосфери від інших оболонок землі, основне значення в ній розмноження живої речовини» [14, с. 372]. 17 липня 1917 р. В. Вернадський написав своїй дружині: «Я зараз заглибився в читання і роботу над викладом старих думок про живу речовину. Хочу написати всю статтю» [9, с. 209]. Вчений для себе вже 19 липня 1917 р. вирішив, що «найголовнішою працею є нарис давніх моїх роздумів і думок про живу речовину з геохімічної точки зору» [9, с. 211]. Тема живої речовини розроблялася В. Вернадським і в подальшому.

В. Вернадський прибув до України в період політичних змін. З березня 1917 р. в Україні було сформовано громадсько-політичне об'єднання — Центральну Раду, яка згодом переросла у впливовий представницький владний орган. Спостерігаючи за політикою Центральної Ради, проголошенням Універсалів, а також за політичним, соціальним життям в самій Полтаві, В. Вернадський не вірив у міцність Центральної Ради і її політики.

У листах до дружини В. Вернадський дав оцінку національному рухові як такому, який ще тільки знаходиться на початку свого розвитку. До кінця не маючи віри в перемогу Української революції, В. Вернадський писав у 1917 р.: «Навіть якщо українська автономія і відбудеться в широкому масштабі, для мене це зовсім безглуздо» [9, с. 209]. Такі думки пояснювалися

тим, що В. Вернадський бачив Україну лише у складі нової, демократичної, федеративної Росії. Єдине, на що могла претендувати Україна, з погляду вченого, — це на широку культурну автономію. Як зазначає Віктор Даниленко: «В. Вернадський виступав за збереження української культури й культурного прояву самобутності українського народу» [5, с. 606].

Під час перебування в Полтаві В. Вернадський отримав пропозицію від свого побратима з університетських лав С. Ольденбурга, який був міністром народної освіти в кабінеті А. Керенського, зайняти посаду заступника міністра, а також очолити відділ вищої школи і державної організації дослідження наукових проблем. За покликом морального обов'язку В. Вернадський погодився, тим паче що «питання правильної організаційної наукової та вченої роботи його завжди турбували» [15, с. 101]. Надалі, обіймаючи цю посаду, В. Вернадський ближче познайомився ще з одним товаришем міністра, кадетом, професором, істориком М. Василенком. У подальшому їх поєднала близька дружба, а також організаційна діяльність по створенню Української Академії Наук. У липні 1917 р. В. Вернадського було призначено головою Сільськогосподарського ученого комітету.

У серпні 1917 р. на засіданні Комісії вищої школи було порушено питання про створення Таврійського інституту. В обговоренні брав участь і В. Вернадський. 17 жовтня 1917 р. Комісія з вищих начальних закладів Міністерства народної освіти «вирішила присвоїти майбутньому навчальному закладу назву «Таврійський інститут», спочатку відкрити природничонаукове відділення фізико-математичного факультету, а згодом — сільськогосподарське та археологічне» [12, с. 216]. Таврійський університет був відкритий у жовтні 1918 р.

З серпня 1917 р. В. Вернадський працював заступником міністра освіти Росії. На цій посаді його затвердили наказом Тимчасового уряду від 1 серпня 1917 р. Відкривається нова сторінка життя В. Вернадського як урядовця. В. Вернадський входить в усі комісії з питань народної освіти. В цей час порушувалися питання щодо створення нових академій наук: «Порушувалось питання про Грузинську академію наук і про академію наук на Україні і в Сибіру» [14, с. 373]. В. Вернадський розумів, що реалізація таких науково-організаційних задумів

в подальшому принесе користь для держави, а також неодмінно її консолідує. Для вченого наука та її організаційне оформлення стало сенсом всього життя. «Наука найбільше сприяє міжнародному розумінню. Ненасильницьким і самим міцним засобом вона зв'язує людей і народи» [16, с. 212]. Вченим була розвинута ідея створення журналу «Природа» [12, с. 12].

«Організовувалися і обговорювалися питання програми з'їзду народної освіти та затверджена схема організації предметів українських в середній школі» [12, с. 12]. Крім цього, В. Вернадський бере участь у політичному житті як член Центрального Комітету партії конституційних демократів (з 1905 р. входив до складу партії кадетів).

В. Вернадський передчував наближення докорінних суспільних змін. На сторінках свого щоденника 19 жовтня 1917 р. він занотував: «Атмосфера загрозлива, наче напередодні громадянської війни, божевільна спроба» [12; с. 25]. Незважаючи на розгортання жовтневого перевороту, В. Вернадський продовжував працювати над сірководнем [12; с. 25]. Постійно працював над цією темою впродовж жовтня–листопада 1917 р. 18 листопада 1917 р. В. Вернадський почав працювати над статтею про селен.

7 листопада 1917 р. відбулося доленосне засідання Тимчасового уряду, на якому було схвалено два звернення: звернення до всіх громадян Росії, питання про скликання Установчих зборів на 28 листопада 1917 р. [12, с. 47]. Один з підписів під зверненням належав В. Вернадському як товаришу міністра. Це була остання спроба вченого вплинути на політичну ситуацію. Реакція більшовиків на ці звернення вилилася у декреті, який підписав В. Ленін. У цьому декреті партія конституційних демократів проголошувалась ворогами народу. Були закриті газети, що публікували ці звернення, почалися обшуки та арешти. Для підписантів звернень постало питання швидкого виїзду за межі Росії. Сам В. Вернадський неодноразово розмірковував про від'їзд, але сподівався якнайшвидше повернутися.

Наприкінці листопада 1917 р. починається новий, український період життя вченого. До України вчений був відряджений Фізико-математичним відділенням Російської Академії наук 22 листопада 1917 р., відрядження № 471. Повернутися назад він мав 1 січня 1918 р. Таким чином, участь В. Вернад-

ського у громадсько-політичному житті України під час революції була дещо вимушеним явищем для нього, хоч і надзвичайно продуктивним.

20 грудня 1917 р. В. Вернадський приїхав до Полтави [13, с. 126]. Переїзд до Полтави вніс багато нового в життя вченого. «В Полтаві йшла стрілянина (більшовики, німці, всілякі банди)» [12, с. 228], — так вчений описував свій приїзд.

Відразу по приїзду В. Вернадський включився в громадське життя. Тому відразу домовився про читання курсу лекцій у Полтавському народному університеті з геохімії. «Виступав експертом у комісії з водних ресурсів Полтави, брав участь у роботі Полтавського природничо-історичного музею» [13; с. 128]. Крім наукової діяльності, В. Вернадський займався організаційними питаннями в рамках партії конституційних демократів. Так, учений разом зі своїми однодумцями збирався відновити вихід газети «Полтавський день», яка була закрита більшовиками, як кадетська. Полтавщина кінця 1917 р. була осередком ліберальної інтелігенції, багато хто приїздив з Росії, оскільки більшовизм унеможливлював життя представників інших політичних сил.

У цей час вчений листувався зі своїми колегами та однодумцями, в листах до М. Василенка обговорював приїзд до Києва. М. Василенко запрошував вченого приїхати для обговорення питання щодо створення Комісії з організації Академії наук в Україні.

5 грудня 1917 р. М. Василенко написав листа вченому, в якому зазначив, що «порушувалось питання про Вашу кандидатуру до Українських установчих зборів». «Не знайшли б Ви можливим виставити свою кандидатуру, якщо офіційно Ви можете зарахувати себе до персон, які мають постійну осідлість в Україні» [10, с. 432]. Така пропозиція однопартійця означала велику довіру до В. Вернадського і впевненість у його організаційних якостях. Відомо, що під час створення Української Академії В. Вернадський погодився на її організаційне оформлення лише за умов, що він буде науковим консультантом з Росії.

Отже державна й наукова робота В. Вернадського у 1917 р. була багатогранною і різноманітною. Оскільки і політичне життя, в якому вчений брав безпосередню участь, було яскра-

вим. Продуктивна діяльність як заступника міністра поклала початок роботи багатьох наукових проектів та комісій, так, наприклад, обговорення і створення Таврійського інституту було започатковано у 1917 р. Як науковець В. Вернадський завжди тяжів до наукового пізнання. Тому, незважаючи на ненормовані робочі дні, знаходив час працювати над «сірководнем», писав статті. Водночас вчений підписав «Звернення до громадян Росії», розуміючи, що має відстоювати власні переконання. Незважаючи на вимушений від'їзд до України, наукові пошуки та громадська діяльність продовжується в Полтаві з новими силами і натхненням. Всі започатковані проекти і контакти в подальшому вилилися у надзвичайно потужні установи, які і нині продовжують своє життя.

Тема державної і наукової діяльності В. Вернадського може бути поглиблена в наступних дослідженнях.

Джерела та література

1. Грушевский М. С. Иллюстрированная история Украины / Грушевский Михаил. — К. : Левада, 1995. — 696 с.
2. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка, історичні постаті, ключові епізоди / Солдатенко В. Ф. — К. : Парламентське вид-во, 2011. — 568 с.
3. Леонова Л. С. «Я не могу уйти в одну науку...»: Общественно-политические взгляды В. И. Вернадского / Леонова Л. С. — СПб.; М. : Алетейя, 2000. — 400 с.
4. Сытник К. М. В. И. Вернадский: жизнь и деятельность на Украине [Текст]: исслед. и неопубликованные материалы / К. М. Сытник, С. М. Стойко, Е. М. Апанович. — К.: Наук. думка, 1984. — 236 с.; Його ж. В. И. Вернадский: жизнь и деятельность на Украине [Текст] / К. М. Сытник, Е. М. Апанович, С. М. Стойко. — 2-е изд., испр. и доп. — К. : Наук. думка, 1988. — 368 с.
5. Даниленко В. М. Володимир Вернадський про українсько-російські взаємини / Віктор Даниленко // Україна дипломатична: Науковий щорічник. — К., 2005. — Вип. 5. — С. 605–616.
6. Гирич І. Між російськими і українськими берегами [Текст]: Володимир Вернадський і національне питання: (у світлі щоденника 1917–1921 рр.) / І. Гирич // Марра: зб. наук. праць на пошану Я. Шашкевича з нагоди його 70-річчя. — Л.; К.; Нью-Йорк, 1996. — С. 735–756.
7. Апанович О. М. Україна в духовному світі Вернадського [Текст] / О. М. Апанович // Золоті ворота. — 1993. — Вип. 3. — С. 54–78. Її ж. «Українське відродження завжди було мені дороге» // Розбудова держави. — 1992. — № 3, серпень. — С. 52–56.

8. Ильин И. Р. Переписка В. И. Вернадского с Р. С. Ильиным / Ильин И. Р. — Тирасполь : Типар, 2004. — 86 с.
9. Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской 1909–1940 / В. И. Вернадский ; [сост.: Н. Ф. Филиппова, В. С. Чесноков]. — М. : Наука, 2007. — 299 с. — (Архив РАН).
10. Василенко М. П. Вибрані твори : у 3 т. Т. 3. Спогади, щоденники, листування / [упорядкув. І. Б. Усенко та ін., відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко]. — К.: Видавництво «Юридична думка», 2008. — 720 с. — (Видавничий дім «Академперіодика»).
11. Моргун Ф. Т. Доля Прометея з України / Моргун Ф. Т. — Полтава : Полтавський літератор, 2003. — 36 с.
12. Вернадский В. И. Дневники 1917–1921 (Октябрь 1917 — январь 1920) / [М. Ю. Сорокина, С. Н. Киржаев, А. В. Мемелов, В. С. Неаполитанская]. — К. : Наукова думка, 1994. — 271 с.
13. Вернадский В. И. Фотоальбом / [сост. В. С. Неаполитанская]. — М. : Планета, 1988. — 239 с.
14. Вернадский В. И. Труды по истории науки / Вернадский В. И. — М. : Наука, 2002. — 501 с. — (Библиотека трудов академика).
15. Ситник К. М. Володимир Вернадський і Академія / К. М. Ситник, В. В. Шмиговська. — К. : Наукова думка, 2006. — 312 с. : іл. — (Президенти Академії наук України).
16. Аксенов Г. П. Вернадский / Геннадий Аксенов. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Молодая гвардия, 2010. — 565. (11) с. : ил. — (Жизнь замечательных людей).

Анотації

Булгакова Н. В. **Государственная и научная деятельность В. Вернадского в 1917 году.**

В статье рассматривается государственная, общественная и научная деятельность Владимира Вернадского в 1917 году. Анализируются политические взгляды, научные достижения ученого.

Bulgakova N. V. **Government and scientific activity of V. Vernadskiy in 1917.**

The article considers government, public and scientific activity of Volodymyr Vernadskiy in 1917. His political point of view, scientific acquisitions and achievements as a scientist are analysed.